

TOLNAI GÁBOR:

RÁKÓCZI FERENC AZ ÍRÓ

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. október 19-én tartott felolvasó ülésén

Most, amikor a Rákóczi szabadságharc kezdeteinek 250 esztendőös évfordulóját ünnepli a felszabadult magyar nép, amidőn 1848 előtti történelmünk legnagyobb arányú függetlenségi küzdelmének éltető és erőtadó hagyományát felidézzük, hallatnia kell szavát irodalomtörténetírásunknak is. Az író Rákóczi elemzésével is hozzá kell járulnunk annak a nagy hagyománynak az értelmezéséhez, amit Rákóczi Ferenc és szabadságharca két és fél évszázad óta a magyar nép számára jelképez. Ha Rákóczi politikusi, államférfiúi és hadvezéri tulajdonságai mellett nem foglalkozunk az íróval, Rákóczi irodalmi működésével, nem lehet teljes a kép, amit róla megalkotunk. Hiszen nemcsak nagy politikus alakja ő szabadságharcos múltunknak, klasszikusai közé tartozik irodalmunknak is. Az a Rákóczi, aki folytatta, továbbvitte az őt megelőző függetlenségi törekvések egész örökségét, Boeszkai István függetlenségi küzdelmét és Zrínyi Miklós harcait, méltó folytatója írói alkotásaiban is költő és hadvezér elődjének. A mű, amit mint író megalkotott, legnagyobb darabjaiban elválaszthatatlan része politikusi, államférfiúi és hadvezéri tevékenységének.

Az író Rákóczi értékelésére alig több, mint 3 évtizeddel ezelőtt történtek az első érdemleges kísérletek. THALY KÁLMÁN a szabadságharc történelmén kívül foglalkozott a maga módszerével a Rákóczi kor irodalmával is, de Rákóczival mint íróval jóformán semmit. Rákóczi nagy művei történeti források voltak számára, s nem irodalmi alkotások; így az Emlékiratok is, amelyet sajtó alá rendezett.¹ Az Emlékiratokhoz hasonlóan ugyancsak megjelent magyarnyelvű kiadásban a Vallomások 1903-ban.² Ez a kiadás ugyanúgy nem volt irodalomtörténeti igényű, mint a Thaly féle, megjelenését épp úgy nem követte komoly irodalomtörténeti elemzés, mint az Emlékiratok

¹ Az *Emlékiratok* magyar nyelven először 1861-ben jelent meg, „L. Gy.“ hiányos hevenyészett fordításában, Győrött. („L. Gy.“ kiléte ismeretlen.) A második magyarnyelvű kiadást THALY KÁLMÁN gondozta, átdolgozva az első kiadás fordítását, az ő szavaival: „úgyiszlóván egész újra dolgoztam,“ s az átdolgozáson túl jegyzetekkel látta el a kiadást. (Budapest, Ráth Mór, 1866.)

² *II. Rákóczi fejedelem önéletrajza*. A latin eredetiből fordította: Domján Elek, Miskolc, 1903.

kiadását. Néhány klerikális természetű tanulmány napvilágot látott a Vallomások megjelenése után (Karácsonyi Jánostól, Fraknói Vilmostól, Brisits Frigyestől) de ezek a cikkek csak egyes részleteikben nevezhetők irodalomtörténeti értékeléseknek.³ Az író Rákóczi valódi értékelése az első világháború után indult meg.

A huszas évek elején a szellemtörténet képviselői ismerik fel Rákócziban az író, s a felfedezés nyomán elvégzik az első és alapvető kutatásokat. A felfedezés és a feltárás érdemének dandárja ZOLNAI BÉLA több évtizedes következetes kutatásait dicséri.⁴ Míg a korábbi irodalomtörténetírás az emlékirat jellegű műfajokat — nemcsak a francia-, ill. latinnyelvű Emlékiratokat és Vallomásokat, de Bethlen Miklós és Tótfalusi Kis Miklós művét ugyanúgy, mint régi magyarnyelvű emlékirat irodalmunk többi jelentős alkotását — nem tekintette az irodalomtörténetírás anyagának, addig a szellemtörténet minden bizonnyal a francia irodalomtörténetírás példája nyomán felismerte az emlékirat jellegű művekben az irodalmi alkotást, így Rákóczi Emlékirataiban és a Vallomásokban is. Megteremtette ezzel az alapfeltételt annak, hogy a magyar próza történetében nem csekély jelentőségű emlékirat irodalom beillesztődjék irodalomtörténeti fejtegetéseink egységébe. Nagy érdeme a felszabadulás előtti Rákóczi kutatásnak, hogy a száműzött fejedelem írásait felkutatta és részben feldolgozta, értékelte Rákóczi emigrációbeli könyvtárának jegyzéke alapján írói munkásságának olvasmányokra visszamenő eszmévilágát, s kielemezte a száműzött Rákóczinak a vatikánellenes nemzeti egyház megvalósítására törekvő jansenizmussal való összefüggéseit. A pozitív eredmények mellett azonban alapvető hiányosságai voltak ennek a kutatásnak és a kutatást egybefoglaló értékelésnek. A kutatás és az értékelés hiányosságai, alapvető tévedései, ha a Rákóczi képen jelentkeznek is, legtöbb esetben általános jellemvonásai, téves, helytelen nézetei, következtetései a két világháború közti burzsoá történet- és irodalomtörténetírásnak; történelmünk hőseinek és nagy íróink magyarázataiban hasonló formában mutatkoznak.

A hiányosságok és tévedések néhány éles példájának fölvetésével nemcsak kritikai célt óhajtunk elérni. A kritika meg kell hogy mutassa a helyes Rákóczi értelmezés irányát, az igaz kép megközelítésének útját. A reakciós burzsoá szemlélet múltunkat értékelő módszerének egyik legjellegzetesebb formájára iskolapéldaként kínálkozik Babits Mihály Arany János értelmezése. Babits, Arany János életművéből a késői alkotásokat helyezi előtérbe, az öreg Aranyban véli kicsúcsosodni a költő alkotását és Arany János öregkori alko-

³ KARÁCSONYI JÁNOS, *Katholikus Szemle*, 1903. — FRANKÓI VILMOS, *Katholikus Szemle* 1904. — BRISITS FRIGYES, Budapest, 1914.

⁴ V. ö. Rákóczi emlékek Franciaországban, Budapest, 1925. — II. Rákóczi Ferenc könyvtára, Budapest, 1926. — A jansenista Rákóczi, Szeged, 1927. — Magyar jansenisták, Pécs, 1924—25. — A jansenizmus európai útja, Budapest, 1933. — Rákóczi az író, Budapest, 1935. — A jansenista kutatás Középeurópában, Kolozsvár, 1944. — II. Rákóczi Ferenc, Budapest (Magyar Életrajzok c. sorozat), 1943.

tásainak szemszögéből magyarázza a költő egész életművét, ifjúkori és férfikori alkotásait egyaránt. Hasonló módszer ez, mintha a növénybiológus a fának a biológiáját, a csírázással kezdődő életet a lehulló őszi levelek sajátosságából igyekeznék magyarázni. A fának a biológiáját nem lehet az őszi levelekből értelmezni, a fának az életrajza csak a fa növényében, fejlődésében szemlélhető igaz valóságban. Nem szorul magyarázatra, hogy az *őszikék* Arany Jánostól elindulva hamis kép tárul elénk a szabadságharc bukása előtti Aranyról, Petőfi barátjáról és harcos társáról ugyanúgy, mint a Bach-korszakbeli Arany Jánosról. Arany igazi képét úgy rajzolhatjuk meg helyesen, — mint minden alkotó pályáját — ha az ifjúkortól haladunk az öregkor felé, a gyökerektől az *őszikéknek* a maga nemében gyönyörű színpompájához. Babits Mihály, Arany értelmezéséhez hasonlóan magyarázta felszabadulás előtti irodalomtörténetírásunk múltunk más nagy íróit is, a történészek ugyanígy történelmünk haladó hőseit. Nagy haladó örökségünk depolitizálása volt ez; a Horthy-fasizmus írói a maguk sápadt vonásait vetítették vissza a múltra. Hasonló felfogásból fakadt a felszabadulás előtti Rákóczi értelmezés is. Igaz, a száműzött Rákóczi írói működésén kívül egyáltalában nem foglalkoztak ebben az időben a hazai, a szabadságharcos Rákóczi írói munkásságával, azonban a száműzött egyedüli hangsúlyozása — mert erről volt szó. — szinte elhomályosította, másodrendűvé tette a szabadságharc nagyszerű, politikus hőjét.

A száműzött Rákóczi irodalmi alkotásainak elemzésekor lelkesedéssel szögezte le a felszabadulás előtti irodalomtörténetírás: „... van egy másfajta Rákóczi is, akiről nem kell fegyvert és vitézt idézve hangosabb szót ejteni. Akit talán nem volt érdemtelen felfedezni: a jansenista remete, az író, a vallásos elmélyülés magábavonuló szentje, a magyar katolicizmus egyik legérdekesebb egyénisége...“⁵ — „Volt neki is nagyvilági korszaka, — olvassuk más helyen — amikor földi ideáloknak áldozott... de aztán a megtértek és vezeklők milliójében, mélyebb lelki furtlалáson ment keresztül, szent Ágostonhoz és Pascalhoz hasonlatosan“⁶ — „Azok közé tartozik — idézünk tovább a sokatmondó megállapításokból — akiket a vallási kultúra élménye íróvá tett; akik lírai inspirációt merítettek a hit belső harcaiból“⁷. Az ilyen módon jellemzett Rákócziban — akit burzsoá irodalomtörténetírásunk „harmadik Rákóczinak“ nevezett — szellemiségünk úttörőjét fedezték fel, akiben a „középkor lelki erői éledtek újra“⁸: Így formálódott át Kossuth Lajos nagy politikus elődje „alázatos testi és lelki remetévé“, aki a „földi ideálokban való csalódás után“, mélyen megbánva bűneit megtért. Jelképes értelmű, hogy abban az emlékkönyvben, amelyet Rákóczi halálának 200. évforduló-

⁵ ZOLNAI BÉLA, II. Rákóczi Ferenc (lásd 4. sz. jegyzet) 8—9. old.

⁶ ZOLNAI BÉLA i. m. 10. old.

⁷ ZOLNAI BÉLA i. m. 10. old.

⁸ ZOLNAI BÉLA i. m. 9. old.

jakor adtak ki, püspök írta az előszót és a zárószót. Fellengzős, búsongó hangon értekeztek a kiadványban az ú.n. „rodostói filozófia“-ról, de a szabadságharcos Rákóczi megfelelő értékelését meg sem kísérelték, annak elkendőzése volt igazi törekvésük.⁹ Ugyancsak halálának 200. esztendő évfordulóján páncélos lovasszobrot állítottak Rákóczi Ferencnek. A köztudatban azonban nem a katona, a hadvezér, a hős élt már ekkor, hanem egy depolitizált testetlen árnyék, aki a tollat is úgy tartotta már a kezében, mint szent Teréz, „hogyan vizióit megörökítse“.¹⁰

Nem szorul részletesebb magyarázatra, hogy a Babits-féle öreg Arany értelmezéshez hasonlóan a száműzött Rákóczi képe is nemcsak azáltal hibás és helytelen, mert igaztalan megvilágítást sugároz pályája más korszakaira, hanem önmagában is ellenkezik a valósággal. Az öreg Arany Jánost nem lehet megérteni olyan módon, hogyha egy neuraszténiás modern ember vonásait keressük benne, ugyanúgy a száműzött Rákóczinak — mély vallásossága s a kamalduliak rendjében töltött aszkétikus elvonultsága ellenére — nem a vallásos misztikum a középponti mondanivalója. A későbbiek során megkíséreljük megvilágítani a száműzött Rákóczi világot a marxizmus-leninizmus módszerével, egyelőre csupán egy kérdést vetünk fel. Nem jellemző-e, hogy a két világháború között, bár tanulmányok sora jelent meg a száműzött Rákócziról, nem akadt kiadó, aki közrebocsátotta volna az Emlékiratokat és a Vallomásokat. Az Emlékiratok és a Vallomások régi kiadásai már csak nagy könyvtárakban voltak hozzáférhetőek. Aligha jelenthet mást ez a körülmény, mint azt, hogy a száműzött Rákóczi két nagy műve még a szentágostoni gyónás stílusában fogant Vallomások is, a Horthy-fasizmus Magyarországa számára nem volt szájaízeszerinti alkotás. Rákóczi Ferenc kemény társadalomkritikája, társadalomanalízise, antiklerikalizmusa és habsburgellenessége kényelmetlen volt a függetlenség és a nép alapvető érdekeit sutbadobó Magyarország urainak.

Ennek az előadásnak nem lehet célja teljes képet rajzolni Rákóczi Ferencről az íróról. Csupán arra törekedhetünk, hogy felvázoljuk a helyes szemlélet alapvonásait és felvessünk néhány problémát, amelyek Rákóczi írói művével kapcsolatban megoldásra várnak. Magunk csupán néhány kérdést tekintünk az elkövetkező oldalak fejtegetései során megoldottaknak, befejezetteknek.

Mivel a felszabadulás előtti kutatás csupán a száműzetésben élt íróval foglalkozott, s minthogy ezek az írások latin, ill. francia nyelven születtek meg, kísérlet sem történt arra, hogy Rákóczit az író, beil'esszék a magyar irodalom folytonosságába. Ellenkezőleg, inkább úgy igyekeztek ábrázolni Rákóczit, mint aki akkor lett íróvá, midőn kilépett Magyarország határain

⁹ Rákóczi Emlékkönyv, szerk. Lukinich Imre, Budapest, 1935. I—II. kötet.

¹⁰ TOLNAI BÉLA i. m. 10. old.

s ekkor lett „Európát magábavevő s Európának magából adó“ gondolkodóvá.¹¹ Írói műveinek irodalmunk folytonosságába való beállítása lehetetlen anélkül, hogy fel ne vessük a hazai Rákóczi mindmáig feldolgozatlan írói működésének néhány problémáját. E kérdések felvázolása nyomán ki fog derülni, hogy Rákóczi itthon, a függetlenségi harcok során, a 8 esztendős küzdelemben, a hazai hagyományokat magábaszívva lett íróvá, nem pedig az emigráció világában. De ki fog derülni az is, hogy a helyesen értelmezett száműzött Rákóczi írói műve szervesen összefügg a szabadságharcos író és politikus alkotásaival. Az összefüggés természetesen nem azt jelenti, hogy írói pályája különböző szakaszai között ne volnának ellentétek. A legnagyobb ellentét persze a szabadságharcos és az elbukott szabadságharc száműzetésben élő hősenek művei között fedezhető fel, de vannak ellentétek a hazai Rákóczi különböző időszakban fogant írásai között ugyanúgy, mint ahogy nem vonul végig teljességgel azonos stílus, azonos törekvés száműzetésben írott alkotásainak során sem. Nem kétséges, hogy a függetlenségi harcok 8 esztendejének társadalmi helyzete, a politikai (bel- és külpolitikai) körülmények, a katonai célok, a szabadságharcban feszülő osztályharc más típusú műveket, más műfajokat igényel, mint az emigrációban élő Rákóczinak más, de kezdetben ugyancsak komoly politikai aktivitása, majd a megszűkülő politikai lehetőségek önmagába záruló, a tömegek bázisát elvesztő, elszigetelt világa.

1703 július 14-én, midőn Rákóczi Ferenc megérkezik a magyar határra, a határ mentén parasztpuskákkal felfegyverzett 500 gyalogos és 50 lovas jobbágykatona vár reá. Az elébesereglő felkelők kicsiny csapatja I. Rákóczi György, Zrínyi Péter, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona fogságból kiszabadult leszármazottjában vágyaik megvalósítóját, helyzetük megváltoztatóját üdvözli. „Ezeket az embereket — írja 13 évvel később a felkelőkkel való találkozásáról Rákóczi — feleségeik és gyermekeik kísérték, és amikor messziről megláttak engem, letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták örömkönnyeiket és ez kifakasztotta az én könnyeimet is.“¹² Nagyszerű kezdete volt ez a találkozás a Rákóczi szabadságharcnak, s nagyszerű fellendülése a függetlenségi harccal párhuzamos kulturális fejlődésünknek, irodalmunknak is. De ahogy a függetlenségi harc megindulása nemcsak új kezdet, hanem folytatása, továbbvitele is a korábbi harcoknak, ugyanúgy a kulturális fejlődés, a kulturális fejlődésen belül irodalmunk Rákóczi szabadságharc korabeli fejlődése folytatása, továbbvitele, messze előrelendítése a megelőző eredményeknek. Rákóczi hadvezetését, politikáját a magyarság széles tömegeire építette. Ezeknek a széles tömegeknek vágyai, törekvései, céljai hosszú évti-

¹¹ ZOLNAI BÉLA i. m. 9. old.

¹² II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Vas István, Budapest, 1948. 33. old.

zedek óta kifejeződtek már a nép költészetében, valamint a néppel és a magyar függetlenség ügyével együttérző költők, írók gondolkozásában. Ami a költészetben hosszú évtizedeken keresztül kifejeződött, most megvalósulni látszik a Rákóczi szabadságharc politikai eredményeiben és az a költészet, ami előkészítője volt a szabadságharcnak, csúcspontját éri el a harc politikai és katonai eredményeivel párhuzamosan.

Midőn Rákóczi átlépte a határt nem támaszkodhatott másra, mint jobbágycsapatainak lelkesedésére, bizonytalan külföldi ígéretekre és a maga szervezőképességére, politikai és hadvezéri elképzeléseire. A harc kezdetén Rákóczi is tapasztalatlan. Menet közben, szinte a harc során fejlődik, nagyszerű képességei a vezetés során nyerik el sokoldalú csiszoltságukat. Már Lengyelországban, midőn Bercsényivel a függetlenségi harc előkészítése foglalkoztatja, világosan látja, hogy a függetlenség ügye csak úgy valósítható meg, ha a nagy cél érdekében meg tudja szervezni Magyarország összes erőforrásait. A hadsereg kiszélesítése és fenntartása, a győzelem kivívása érdekében át kell szerveznie a közigazgatást, az adózást, fel kell lendíteni az ipart, mozgásbantartani a kereskedelmet, fenntartani a mezőgazdasági termelést, igénybevenni, lendületet adni — és korántsem ez a legkisebb feladat — minden agitációs eszközt.

Rákóczi felismerte az irodalom óriási agitatív jelentőségét és ez a felismerés magávalhozta, hogy irányítsa, kézbe tartsa az egykorú irodalom fejlődését. Esze Tamás kutatásai nyomán ma már bőven vannak adataink arról, hogy Rákóczi rendeleteket bocsátott ki, könyvek kiadására, vagy megjelenésük eltiltására. Tudjuk azt, hogy cenzúratörvényt hoz; az irodalmat az egységes közvélemény kialakítására akarja felhasználni. A belföldi közvélemény irányítása számára épp olyan fontos tényező, mint a külföld helyes tájékoztatása. A szabadságharc idején kiadott röpiratok, a *Mercurius Veridicus* megjelenése, nyomdák alapítása és fejlesztése mind ezt tanúsítják. De ezen túl az ő politikájának lelkes támogatója a kornak minden írója és tudósa egyaránt.¹³

Ebben a politikát, hadvezetést előmozdító agitatív munkában bőséges részt vállalt személy szerint maga is. E téren is folytatója és továbbfejlesztője Zrínyi Miklós örökségének. Rákóczi, Zrínyinél is világosabb kifejezője — már azáltal is, hogy az ő harca reálisan megvalósított nagyszerű szabadságharccá szélesedik — annak a régi magyar írotípusnak, aki számára nincs külön kard és külön toll, a kettő kiegészíti egymást, az egyiknek csiszoltsága ugyanolyan lényeges, mint a másiké. Ily módon a politikai és az irodalmi cél egységében válik Rákóczi a kor legnagyobb hősvé és ugyanakkor legnagyobb írójává.

¹³ ESZE TAMÁS: A *Mercurius*-kérdés revíziója, Irodalomtörténeti Közlemények 1953. 1—4. sz. 57—75. old.

Midőn az író Rákóczi elemzésére térünk, nem mellékes kérdés felvetnünk azt, hogy a legnagyobb magyar szabadsághősök egyike és régi irodalmunk nagy klasszikusa számára akkor, amidőn a szabadságharc vezére lett, a magyar stílus korántsem olyan tulajdona, amivel Zrínyi módján bánhatna. A gyermek Rákóczi alig tanult meg beszélni, az idegen környezetben máris el kellett felejteti anyanyelvét. 18 éves korában Bercsényivel való barátsága idején tanul meg ismét magyarul. Első magyarnyelvű írásain még nyomon követhető az újra megtanult anyanyelvvel való küzdelem; szinte az anyanyelv újra való elsajátításával párhuzamosan fejlődik íróvá, növekszik írói kifejezőeszközeinek ereje. Első levelei, fogalmazványai nehézkesek, idegenszerűek, de nem sok idő múlva, kitűnő írói eszközökkel már átfűti, áthévíti sorait nagyszerű pátosza, lendülete, szenvedélye, izzó hazaszeretete s az ellenség gyűlölete.

Mint nem egyszer említettük, a felszabadulás előtti irodalomtörténet csupán a száműzött Rákóczi műveivel foglalkozott. A felszabadulás óta sem történt sok Rákóczi írói művének értékelése terén. Új fordításban bevezető tanulmánnyal megjelentek az Emlékiratok, de a hazai Rákóczi írói műveinek értékelésével kapcsolatban egyetlen egy tanulmány sem látott napvilágot.¹⁴ A komoly tudományos igényvel megrendezett Rákóczi emlékkiállítás, valamint a most megnyílt új Rákóczi irodalomtörténeti kiállítás forgatókönyve szinte az egyetlen áttekintés írói működéséről, valamint Esze Tamás egyéb tanulmányainak az író Rákóczira vonatkozó utalásai, továbbá Eszének kiadatlan kutatási anyaga.¹⁵ Ilyen körülmények között előadásunkban nem vállalkozhatunk arra, hogy áttekintő értékelést adjunk hazai irodalmi működéséről. De ahogy egymás után, szemünk előtt kerülnek elő levéltáraink porrétegei alól Rákóczi írásai, a végleges rendszerezés igénye nélkül általános vélemény alkothatunk hazai műveiről.

Azok a művek, amelyeknek alapján írói működéséről véleményt alkothattunk, a kutatás jelenlegi állása szerint a következő típusú írásokra épülhetnek: politikai beszédek, amelyeket a szécsényi és a marosvásárhelyi országgyűlésen, a gyömrői táborban és a salánki tanácsülésen mondott el, nemesi testőrsége

¹⁴ V. ö. 13. sz. jegyzet.

¹⁵ A Rákóczi-Emlékkiállítással kapcsolatban lásd a kiállítás katalógusát: „Rákóczi-Emlékkiállítás, 1703–1705. Budapest, 1953.“ A kiállítást Esze Tamás és Keresztúry Dezső rendezte.

„A Rákóczi-kor irodalma“ c. kiállítás 1953. november 19.-én nyílt meg — miként az emlegetett Rákóczi-Emlékkiállítás — a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az utóbbinak nyomtatott katalógusa sajnos nem készült, forgatókönyve kéziratban.

ESZE TAMÁS azon tanulmányai, amelyek Rákóczival az íróval kapcsolatban is tanulsággal használhatók: A szegénylegény éneke, Magyar Századok c. kötetben, Budapest 1948. 131–141. old. — Két szegénylegény egymással való beszélgetése, Irodalomtörténet. 1949. 254–262. old. — Bocskaitól Rákóczig c. a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent kötet bevezető tanulmánya, Budapest, 1953. — Rákóczi Ferenc imádságai, Református Egyház, 1953. 12. sz. — A szegénylegények éneke, Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 1–4. sz. 5–28. old. — A Mercurius-kérdés revíziója, Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 1–4. sz. 57–75. old.

és katonasága számára írt imádságai és zsoldárfordításai, politikai természetű elmékedései, csak a közelmúltban előkerült katonai traktátusa,¹⁶ valamint levelezése. A felsorolt anyagon túl levéltári adatok tanuskodnak arról, hogy írt történeti műveket és dialógusokat, amelyek lappangnak, vagy talán meg is semmisültek. Műfajainak egyszerű felsorolása tanúsítja, hogy írásait a politikai szükséglet, a függetlenségi harc célja hozta létre. A szabadságharc katonai irodalmat igényel, Rákóczi maga ír katonai traktátust, s ugyanakkor, hogy az irodalom megszervezése terén végzett munkájára is utaljunk; katonai irodalmat fordított magyarra, kidolgoztat hadtudományi munkákat, katonai szabályzatokat.¹⁷ Politikai célt szolgálnak imádságai és zsoldárfordításai is. Ezek a zsoldárok és imádságok nem egy felekezet célját szolgálják, ellenkezőleg a felekezeti szempontok közömbösítését, a nemzeti összefogás céljaira igyekeztvén összpontosítani minden felekezetet. Felekezetközi imádságok ezek, amelyeknek hátterében a XVII. századi vallási uniós mozgalom fedezhető fel. Lappangó, vagy elveszett történelmi munkái minden valószínűség szerint Zrínyi Miklós örökségének útján haladnak, mint ahogy világosan Zrínyi nyomdokain jár katonai traktátusával.¹⁸

Mik a legfőbb jellemvonásai ezeknek az írásoknak? A mozgósítás szándéka. Ennek érdekében évről-évre fokozódó kifejezőképességgel fogalmaz gyűjtőerejű szónoki beszédeket, amelyekkel tömegeket mozgósít összefogásra, harcra. A mozgósítás érdekében levelez külföldi hatalmakkal és hazai munkatársaival, vitázva, fölényes meggyőző erővel és elmélkedik az országos problémák felett már idehaza a szabadságharc idején, ugyanolyan biztos analízissel és a helyzet reális felismerésével, mint majd évek múlva száműzetésben az Emlékiratokban. Műveinek magától értetődő jellemvonása a nagy célokat szem előtt tartó és azoknak megvalósítására törekvő realizmus. Világos, hogy Rákóczi Ferencet nem könyvélmények, elvont eszmék, a magányos elmékedés formálta íróvá, hanem a valóság, a régi magyar történelem legnagyobbarányú függetlenségi harcának valósága. Politikai művében a magyarság évszázados törekvéseinek megvalósítása iránti szándék jut kifejezésre. Műve magábaszívja és továbbviszi az őt megelőző politikai harcok és a politikai harcokat alátámasztó irodalom előzményeit. S irodalmi működését alakítja a mindennapi élet, a tömegek kritikája befolyásolja politikája menetét és ezen keresztül írói működését.

Vessünk egy pillantást arra a kérdésre konkrétan, milyen előzmények, milyen irodalmi előzmények formálták, alakították Rákóczi műveinek eszmévilágát, ugyanúgy mint prózájának írói kifejezőeszközeit. Emlegettük már nem egyszer, hogy Zrínyi műve elsősorban példaadó, követésreméltó volt számára.

¹⁶ V. WINDISCH ÉVA, Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája, Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 1–4. sz. 29–56. old.

¹⁷ V. ö. V. WINDISCH ÉVA i. m.

¹⁸ V. ö. V. WINDISCH ÉVA i. m.

Zrínyi politikai felfogása, katonai törekvése ismeretes volt nemcsak Rákóczi számára, hanem hadserege körében is. Tolnai Mihályról, Rákóczi prédikátoráról tudjuk, hogy tervszerűen tudatosította a bujdosók között Zrínyi Miklós politikai örökségét.¹⁹ De vajjon nincs-e másfajta örökség is, amelyhez Rákóczi az író kapcsolódik, amikor beszédet fogalmaz, amikor diplomáciai levelet diktál munkatársainak. Van másfajta irodalmi öröksége is Rákóczinak. Örökli és követi protestáns prédikátorainak stílusát, tanul azoktól a protestáns prédikátoroktól, akiknek igen nagy agitatív szerepe van a kuruc hadsereg tömegeinek megszervezésében és a harcok vitelében. Kik voltak ezek a prédikátorok. Nem lehet vita afölött, hogy hűek voltak a néphez, hiszen szervezték és harcra buzdították a jobbágytömegeket. Csaknem kivétel nélkül jobbágy-származásúak, akik a jobbágysorból való egyetlen kiemelkedési lehetőségül a prédikatori pályát választották. A népből emelkedtek ki és harcosai maradtak a kizsákmányolt parasztságnak, prédikációikban a nép ügyéért szálltak síkra, stílusukban, kifejezőeszközeikben is a nép hangját szólaltatták meg. Az első kuruc támadásokkal kapcsolatban már PAULER GYULA megállapította, hogy „legbuzgóbbak a prédikátorok voltak, kik megérkezettnek látták a szabadulás és bosszúnak óráját. Törökös turbánokban, fegyverrel kezükben jártak a táborban és fanatizálták a népet a hitszegő császár és a bálványimádó katolikusok ellen“.²⁰

Találomra, mert hisz részletes összeállítás még nem áll rendelkezésünkre, ha szemlét tartunk e korszak irodalmi emlékei fölött, meglepődve tapasztaljuk, mennyi műnek a szerzője kuruc vitéz, egyszerű harcoló közlegénytől a vezető katonáig. Naplót, ill. emlékiratot írt Ráday Pál, Károlyi Sándor, Teleki Mihály, Bercsényi, Orosz Pál levelei kiváló stilisztáról tanuskodnak, ismeretlen szerzőtől feljegyzések maradtak fenn, magyar és latin nyelven különböző csatákról, gyakoriak a versszerző vitézek s vannak adatok arra, hogy rokkantak, obsitosok énekeket mondanak, mint valamikor Tinódi a XVI. században.²¹ Mi lehet a magyarázata a kuruc hadsereg írástudó irodalmi színvonalának Persze nem a Rádayakkal, Károlyiakkal és Telekikkel kapcsolatban teszem fel a kérdést. A magyarázat egyedül a következő lehet. Mind nagyobb számmal emelkednek ki a jobbágysorból parasztfiúk úgy, hogy prédikátornak mennek. De nem minden teológusból lett pap. Egyik nótárius lett, másik kereskedő vagy katona. A deákság tömegei vesznek részt a függetlenségi harcokban és ez a deákos műveltség különleges szint ad a kuruc hadseregnek. Ezek a kuruc prédikátorok, deákos műveltségű katonák irodalmi műveltségükkel ugyancsak támaszai, előrevivói Rákóczinak az írónak, az író stílusának. Így,

¹⁹ V. Ö. ESZE TAMÁS: A szegénylegények éneke, Irodalomtörténeti Közlemények 1953. 1—4. sz. 8. old.

²⁰ PAULER GYULA: A bujdosók támadása 1672-ben, Századok. 1869. 13—14. old.

²¹ Magyar költészet Boeszkaitól—Rákócziig c. kötet ESZE TAMÁSTÓL származó bevezetése (Magyar Klasszikusok, Budapest, 1953.) 14. oldal.

ha Rákóczi prózáját elemeire bontjuk, felismerhetjük benne a protestáns prédikátor-stílust,²² a velejáró népnyelvi elemekkel. De benne találjuk feloldódva a Kemény János önéletrajzával új formát nyerő magyar emlékirat-stílust, ami magyar nyelven Bethlen Miklós önéletrajzában és Tótfalusi Kis Miklós Mentségében éri el legmagasabb szintjét. A multbeli és a kortárs örökségből kibontakozó Rákóczi próza így telitődik meg népi szemléletre visszamenő hasonlatokkal, mondatszerkesztéssel, a protestáns egyházi szónoklat pátoaszával és az emlékirat-irodalomnak — bár jegyezzük meg, hogy ezek a vonások az egykorú levelezési-irodalomnak is sajátjai már — elemző, elmélkedő, az események rúgóit analizáló tulajdonságaival.²²

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban kell rátérni Rákóczi vallásosságának problematikájára. Rákóczi mélyen vallásos volt. A felszabadulás előtti irodalomtörténetírás probléma-felvetése azonban alapvetően helytelen, midőn így fogalmaz: „Azok közé tartozik, akiket a vallási kultúra élménye íróvá tett; akik lírai inspirációt merítettek a hit belső harcaiból.”²³ Rákóczi vallásos volt, mint régi irodalmunk és történelmünk minden alakja. De sem őt, sem Zrínyit, sem a többieket nem a vallási kultúra élménye tette íróvá, de mindnyájuk kultúrájában benne élt a vallás, része volt gondolkozásuknak, kiterjedt állami és katonai szervező-munkájukra, benne élt mindennapi életükben. A vallásosság, függetlenségi harcaink legnagyobb alakjainál, Bocskainál, Zrínyinél, a legmagasabb fokon Rákóczinál, nélkülözött minden felekezeti elfogultságot. Nagyszerű politikai bölcseségről tanuskodik ez a körülmény, mert hiszen csak ilyen módon tudtak szembehelyezkedni a Habsburg-abszolutizmusnak a katolicizmus jegyében függetlenségünk, Magyarország gyarmatosítása ellen folytatott politikájával. Rákóczi felekezeti elfogultságtól mentes vallásosságának az írói gyakorlatában is ott a kifejeződése, tehát a politikai bölcsesség mélyen áthatja személyes világát, érzelmeit. Például a különböző felekezetekhez tartozó nemesifjakkól álló testőrsége számára készített imádsága katolikus szemléletű, Rákóczi Mária-kultuszától van átítatva, s ugyanakkor protestáns irodalmi stílushagyomány alapján jön létre. Ez a felekezeti elfogultságtól mentes, szinte felekezeteken felülálló vallásosság a Mária-kultuszt is mozgósítani tudja a politikai cél érdekében; Mária-kultusza oda konkludál,—

²² A XVII. sz.-i próza szubjektív jellegű, elemző, az eseményeket személyes hangon értékelő stílusával régebbi tanulmányaimban foglalkoztam. Erdély változása, az Erdélyi Öröksége c. erdélyi emlékiratokat tartalmazó sorozat VII. kötetének bevezetése, Budapest, 1942. — Bethlen Miklós, a Magyar Századok c. sorozatban kiadott Bethlen Miklós Önéletrajza bevezetéseként jelent meg, Budapest 1943. (Mindkét tanulmányt ismét kiadtam Végzetes Esztendők c. tanulmánykötetemben, Budapest, 1945.) — A magyar felvilágosodás előzményei c. A Magyar Tudományos Akadémia 1952. évi Nagygyűlésén tartott előadásomban e stílus első hazai jelentkezését Kemény János emlékirataiban véltem felismerni. Újabb kutatásaim arról győzték meg, hogy az elemző, szubjektív jellegű, eseményeket lírai hangon analizáló prózastílus felfedezhető már Szenczi Molnár Albert írásaiban. (V. ö. tőlem: Szenczi Molnár Albert értékelésének néhány kérdése, Irodalomtörténet, 1953. 2. sz. sajtó alatt.)

²³ V. ö. ZOLNAI BÉLA i. m. 10. old.

mint a neki tulajdonított Rákóczi Ferenc buzgó éneke c. versben olvassuk — „Hívlak segítségül népem oltalmára“. A vallásosságnak a hazafias ügy érdekébe való állítása áthatja minden sorát. Íme egy rövid idézet az „Ütközet előtt mondott beszéde és imádsága“ soraiból: „... égessed szíveinket és veséinket, hogy az te tüzeddel meggyujttatva lévén, az mi néked tetszendő eselekedjük és az kegyetlen s fölöttébb fölfuvalkodott, kevély német nemzetet (ha úgy vagyon hozzá akaratom) országunk határibul hánnyuk ki az te hatalmaddal. . . adj szerencsés folyást az kezdett dolgainknak, adj erőt, hozz segedelmet, bosszú-tétele ez szegény hazánknak, nemzetségbeli szolgálidnak (mely kiontatott az hitetlen német által) térjen és mennyen az te színed eleiben, hallgassad meg gyakorizbéli sóhajtásait nyomorult népeidnek, tekéntsed könnyv hullatásit magyar népednek és terétsed meg hétannyival ellenszóginek ezt, melyet bosszú-képen azon német nemzet ellenünk cselekedett.“²⁴

Régi történelmünk vallásos jellegére, az osztályharc vallási mozgató erőinek magyarázatára a marxizmus tanításai nyujtják a történelmi igazsággal egyező magyarázatot. Közismertek ENGELSNEK azok a tételei, hogy a 16. és 17. századi antifeudális mozgalmak vallási ideológiára hivatkozva vívják a maguk osztályharcát; a 16. századi német parasztháború Luther tanaiban leli meg ideológiáját, a 17. századi angol polgári forradalom Kálvin tanításában. Néhány szót még arról, hogy a Rákóczi Ferenc nyolcesztendősi függetlenségi harca sem lehetett még kivétel az Engels megfogalmazta tétel alól. A Rákóczi szabadságharc kizsákmányolt jobbágytömegeinek harcát is mélyen átitatta, a harcot támogatta a vallási ideológia. A vallási ideológiában a protestáns tanoknak, pontosabban a kálvinizmusnak lehetett csak középponti szerepe, hiszen hazánkban a 16. és 17. században a feudalizmus elleni harcnak ugyanúgy, mint a függetlenségi mozgalmaknak szinte kivétel nélkül a protestantizmusban alakult ki a hagyománya. De éppen azért, hogy a Rákóczi szabadságharc az egész magyarság egységfrontjára óhajtott építeni és épített is, Rákóczinak felekezeteken felülálló, felekezeti egységet jelképező politikával kellett vezetnie a harcot. A felekezeteken felülálló, a felekezeteket összefogó ideológia nyujtására segítséget jelentett Rákóczinak az ú. n. európai uniós mozgalom. Nem véletlen, a magyar politikai és társadalmi helyzet magyarázza, hogy prédikátoraink körében nagy számmal voltak már e mozgalomnak hívei. Sokatmondó, hogy az uniós mozgalom harcosa volt Bethlen Miklós is.

Rákóczi eszmevilága, stílusa mélyen át van hatva érzelmi elemekkel. Ez az elemző, a legkülönbözőbb érzelmi árnyalatok kifejezésére alkalmas stílus egyenértékű tükröződése, felépítménye a 17. századi osztályharcnak. Midőn Rákóczi stílusának elemeire utaltunk, megemlítve a protestáns prédikátorok szónoklatainak vonásait, a Kemény Jánossal kezdődő, és Bethlen Miklósban csúcsosodó új emlékiratforma jegyeit, az egykorú levelezésiro-

²⁴ V. ö. ESZE TAMÁS, II. Rákóczi Ferenc Imádságai, Református Egyház, 1953. 12. sz. 8—9. old.

dalomra, erre céloztunk. Az angol polgári forradalom ideológiájából kifejlődő vonások, harci jegyek, stílustulajdonságok ezek, amelyek kezdetben a 17. század első évtizedeiben a protestáns egyházszerkezet demokratizálása iránti törekvésekben, Tolnai Dali János, Medgyesi Pál és mások szervező munkájában jelentkeznek, majd áthatják ezek a törekvések Apáczai Csere János tudományos működését, ideológiai harcát, míg a század második felére, fokozott mértékben a század végére és a 17. század elejére széles kiterjedést szereznek maguknak.²⁵

Rendkívül sokatmondó és messzematató, hogy a 17. századi polgári forradalom kálvinista ideológiájából kifejlődő stílus fegyvere, harci eszköze lesz a katolikus neveltetésű Rákóczinak, a feudális nagybirtokosnak, Magyarország függetlenségéért vívott nagyszerű harcában. Ezeket a stílusjegyeket a száműzött Rákóczi írói műveivel kapcsolatban mi is elemeztük már a felszabadulás előtt, persze anélkül, hogy társadalmi alapjára tekintettel lettünk volna.²⁶ Sajnos nincsen terünk arra, hogy részletes elemzését adjuk beszédeinek s egyéb hazai munkáinak. Csak leszögezni szeretném, hogy az a stílus, ami át van hatva az érzelemmel, az egyén problémáinak, valamint az országos kérdéseknek személyes hangú elemzésével, a benső világ szűrőjén át nézve az eseményeket, már a hazai Rákóczi művének is sajátja. Ezek a stílussajátosságok vonulnak végig mind fokozottabb mértékben már a hazai Rákóczi művein. Talán legélesebben hangsúlyozódik, egyenes átmenetként már száműzetésben fogalmazott művei felé mutatva „Egy igaz magyar hazája dolgai felől való elmélkedése“ c. munkáján.²⁷ 1710 őszén fogalmazta meg ezt a munkát, akkor, amidőn sorozatos árulások következnek be a kuruc hadseregben. Nyilván egy tervbe vett nagyobb műnek a bevezetése az a hat oldal, ami fennmaradt. Az események hatása alatt fel-feltűnik soraiban már bizonyos rezignáltság is, de ugyanakkor határozottan, nagy nyugalommal és politikusi fölényvel válaszolja fel; „miként lehetne ezen nemzetnek ügyét állandó boldogulásunknak és nyugalomunknak csendes révpártjára hoznunk?“ Széles perspektívát nyitó, költői félmondattal kezdi; „Sok volna eleitül fogvást ezen magyar nemzet históriáibul kikeresvén előszámolni az Istennek csudálatos gondviselésit, amely által ezen nemzetet mind konzerválta, mind letapodott szabadságit néjha-néjha helyreállította . . .“ — Az indító tételt néhány történelmi példával illusztrálja, hogy gyors fordulattal rátérjen a konkrét helyzet elemzésére. Elemzése pasztikus és ugyanakkor nem nélkülözi az érzellem stíluseszközeit sem. Reális, lényegre tapintó stílus ez, találó jelzőket használ („színes békesség,“ — „szabadság napfénye“), kitűnő logikával érvel, költői pátozzal. De nemcsak

²⁵ V. Ö. MAKKAJ LÁSZLÓ, A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen, Budapest, 1952. — TOLNAI GÁBOR, A magyar felvilágosodás előzményei, előadás a Magyar Tudományos Akadémia 1952. évi Nagygyűlésén.

²⁶ Erdély változása, lásd a 22. sz. jegyzetet.

²⁷ Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Szerk. Thaly Kálmán. Budapest, 1874. III. kötet 198—202. old.

a szabadságharc bukása előtti időben fogalmazott töredékben maradt művében ismerhetjük fel ezt az elemző stílust. Ott találjuk a műfaj szerint nem elmélkedő stílusú hazai irataiban, levelezésében, beszédeiben, imádságában és zsolnáiraiban, de még katonai traktátusában is.

Külön részletes elemzést igényelnének szónoklatai, amelyekben összpontosulnak összes írói tulajdonságai. Szónoklatainak helyes értelmezéséhez azonban feltétlenül szükséges a fennmaradt, egykorú világi és egyházi beszédek tanulmányozása is. Most csak annyit, hogy Rákóczinak szinte minden írásán átüt nagyszerű szónoki ereje. Beszédeiben (az eddig ismert nem nagyszámú anyag alapján is megállapítható) szónoklatról-szónoklatra fejlődik. Beszédeivel könnyeket tudott kicsalni a szemekből, s ugyanakkor képes volt hatalmas politikai szenvedélyeket kiváltani. Kitetszik szónoklataiból, hogy elsőrangú érzéke volt a teatrális előadásmódhoz. Az ónodi országgyűlés lefolyását, az ott elhangzott beszédeket ismerjük. Ismerünk az országgyűlésre vonatkozóan egykorú feljegyzéseket is, részletesen szól a gyűlésről maga Rákóczi is az Emlékiratokban. Rákóczinak kitűnő érzéke volt a hangárnyalatokkal való szuggerálásra, az éles kérdésfeltevésekkel, s a támadó, szenvedélytől átítatott gesztusokkal való meggyőzésre. Lángoló beszéde nyomán két áruló arisztokrata leli halálát, az egyik Rákóczi beszéde közben, az országgyűlésen, a másik statáriális eljárással a következő napon. Igaza van ZOLNAI BÉLÁNAK, midőn Shakespeare tragédiáinak légkörét ismeri fel ezekben a jelenetekben.²⁸

Csupán néhány kérdésről volt módunk szólni; a továbbiakban a száműzött Rákóczi irodalmi működésével kapcsolatban hasonlóan néhány problémát érinthetünk. Száműzetésének — irodalmi műveinek eszmevilága, stílusa szempontjából is — két korszaka van. Az első a lengyel- és a franciaországi emigráció, a huszonnégy esztendeig tartó bújdosó életből öt esztendő, a második a tizenkilencéves törökországi száműzetés. A két korszak között a különbség lényeges, ha az irodalmi művek szemszögén keresztül szemlélünk, a különbség talán élesebben vetül, mint a történelmi adatok alapján. A nyolcesztendő szabadságharc Magyarországtól XIV. Lajos udvara, a szabadságharc Magyarország és a napkirály udvara olyan távol áll, mint a tűz és a víz. De a tűz újra való fellobbantása érdekében, diplomáciai célból Rákóczi Ferenc egy időre beleilleszkedik az udvari életbe. Belsőleg azonban nagyon hamar szembekerül mindennapi környezetével. A grosbois-i kamalduli rendbe való elvonulása nem magyarázható egyedül Rákóczi vallásosságával, jelentkezik ebben a magatartásban valami konkrét szembekerülés is a királyi udvarral, XIV. Lajos feudalizmusának embertelen világával. Egy francia udvari fogadással

²⁸ V. ö. JOSEPH FIEDLER, Der blutige Landtag zu Onod. Eine Episode aus der Geschichte Ungerns im achtzehnten Jahrhundert. (Aus dem Octoberhefte des Jahrganges 1852 der Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften besonders abgedruckt.) CSEPREGHY KÁLMÁN Az ónodi országgyűlés és előzményei, Bp. 1894. — ALDÁSY ANTAL, Az 1707. évi ónodi országgyűlés története, Bp. 1895. — ZOLNAI BÉLA i. m. 66. old.

kapcsolatban írja a Vallomásokban; „igazán beleunva a világi dolgokba, türelmetlen vággyal tértem vissza magányomba!²⁹ Mit jelent itt ez a kifejezés; „világi dolgok“? Bizonyára nem a politika! A feudális királyi udvarról van szó, a francia udvarban folyó életről. Hogy erről, valóban társadalmi problémáról van szó, misem bizonyítja jobban, mint az, hogy Grosbois-ban sem lesz az eseményektől elszakadt, elszigetelt vallásos remete. Saint Simontól tudjuk, hogy rendszeresen tájékozva van affelől, „ami Erdélyben, Magyarországon és a szomszéd országokban történt.“³⁰ Grosbois-i tartózkodása idején, ha a politikai események úgy kívánják a magyar ügy szempontjából, rendszeresen megjelenik az udvarban is. 1716-ban már megírta a Vallomások I. fejezetét, a gyónás hangján számot adva életéről. Éppen a szabadságharc történetéig érkezett el, midőn megérkezik az orosz-török háború kitörésének híre. Az események ismét az aktív cselekvés színterére vezetik. Úgy tetszik előtte, hogy a világpolitikai helyzet a magyar szabadságharc újravételének lehetőségét megadja. Politikai, diplomáciai célból, a Habsburg propaganda ellensúlyozására ekkor írja meg leghatalmasabb művét, irodalmunk klasszikus remekét, az Emlékiratait.

A Vallomások latin fogalmazása után, az emlékiratait franciául írja, a diplomácia nyelvén. Hatalmas lendülettel, gyors tempóval dolgozik. Bizonyító iratnak készülnek Emlékiratai, bizonyítja benne a szabadságharc igazát, egész Európát meg akarja győzni függetlenségi küzdelmük igazságos voltáról. Rákóczinak ezt a művét történeti forrásként használja történetírásunk. Felbecsülhetetlen forrásértékkel bír, azonban Rákóczi nem történeti forrásnak szánta, maga is utal erre, hanem politikai, diplomáciai iratnak. Munkájához nem álltak rendelkezésére dokumentumok, hiteles iratok, az emlékezet vezette tollát, a konkrét politikai cél, ami az akkori világpolitikai helyzetben szemé előtt reálisnak tetszett. Gyakran nem pontos tényközlései nem mindig egyeznek a megtörtént eseményekkel. Az emlékezet téved, de igen gyakran az aktuális politikai adottságokra való tekintettel hagy el egyes eseményeket. Áthatja ezt a munkát a hazának és a magyar népnek a szeretete. Ahogy elmondja az eseményeket azzal a reális politikai céllal, hogy a világpolitikai érdeklődést felhívja a magyarság ügyére, olyan analízisét adja a szabadságharcnak, hogy ezzel valóban megadta a történetíró számára a végleges tételeket. Beilleszti a nyolcesztendőös függetlenségi küzdelem történetét a magyar függetlenségi harcok történetébe, s a szabadságharc elemzésén túl megrajzolja a Habsburgok politikájának képét. Olyan rajzát adja a magyar arisztokráciának, mint előtte senki, de nem csekélyebb mértékben a klérusnak és a nemességnek a vonásait, magatartását. Látja a parasztság alapvető problémáit, a nemesség és a jobbagság közti — az ő szavai — „természetes gyűlöletet“, amelynek gyökereit

²⁹ DOMJÁN ELEK, i. fordítása- 281. old.

³⁰ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai, 12. sz. jegyzetben idézett kiadása függelékben, 216. oldal.

is világosan értelmezi, elemzi. De nemcsak lát és elemez, hanem elemző stílusának jellegzetes szívhangjaival kifejezi a jobbagyság iránti rokonszenvét is. Hiszen ki látta volna, ha nem ő, hogy a szabadságharc sikerei nagymértékben a jobbagyság áldozatkészségéből következtek, nélkülük a szabadságharc nemcsak nem lett volna elindítható, hanem nyolc esztendeig fenntartható sem, s azt is látja, hogy a nemesség, midőn nem tudott osztályérdekein felülemelkedni, maga volt a megfojtója a harc végső győzelmének.

Az „Emlékiratok“ kitűnő konstruáló készséggel, a mellékkérdések elhagyásával remek korképét adja az egykorú Magyarországnak. Diplomáciai, politikai írás, de egy nagy politikus és egy nagy író politikai írása, aki kiváló érzékkel ragadja meg a középponti kérdéseket, s aki úgy tud megjeleníteni, mint egy vérbeli realista író, aki úgy tud eseményeket és jellemeket ábrázolni, mint egy valódi drámaíró. Vannak Rákóczi „Emlékiratai“-nak oldalai nagy számmal, amelyek szinte önálló novellaként beleilleszthetők legnagyobb prózaírók műveit tartalmazó gyűjteménybe. Aki elolvasta Rákóczi Ferenc nagy művét — csak két példát említek — a felkelés kirobbanásának és az ónodi országgyűlésnek nagyszerű, reális, drámai elevenségű és ugyanakkor lírai képét, sohasem tudja elfelejteni.

A politikai cél, amelynek érdekében Rákóczi megírta „Emlékiratait“, nem valósult meg. Szekfü Gyula „A száműzött Rákóczi“-ban a törökországi vállalkozást a fejedelem „rossz tájékozódási képességének“ tulajdonítja. Akármennyire megdöbbenőnek is tetszik ez a megállapítás arról a Rákócziról, aki nagyszerű tájékozódási képességgel, realizmussal szervezte meg az ország ügyeit a szabadságharc idején, és irányította a hadviselést, a száműzöttre — az események ezt igazolják — a megállapítás áll. Öt esztendővel a szabadságharc után Rákóczi már nem látja világosan a Magyarországon kialakult helyzetet, ugyanúgy nem, mint a világpolitikai tényezőket. A harc újrafelvétele érdekében megfogalmazott mű irodalmunk klasszikusai közé emelkedett, de maga Rákóczi az elkövetkező esztendőkből mindjobban elszigetelődik. A politikus, aki a közösségben, a harcban, Magyarország függetlenségéért vívott küzdelemben alkotta a legnagyobbat és a közösség ügyéért, a függetlenségi harcról írott művében teremtett irodalmunk számára remekművet, törökországi száműzetése hosszú esztendeiben magányos ember lesz, olyan körülmények között éli napjait, ami ellenkezett addigi életével.

Már Grosbois-ban hozzákezdett — mint említettem — a „Vallomások“ megírásához, hogy aztán megszakítsa a „bűnös ember vallomásait“, az Isten felé forduló szentágostoni gyónást, a politikai cselekvés céljából megalkotott „Emlékirataival“. Törökországban fejezi be a „Vallomások“-at, majd az elmélkedő, vallásos művek egész sorát írja meg egymás után. Hatalmas írói egyéniség jelentkezik ezekben a művekben is. Nincsen egyetlen sora sem, amelyben szembekerülne azokkal az eszmékkel, amelyekért egész életében harcolt. Mégis Rákóczi Törökországban fogalmazott vallásos műveinek már

nem a harc, a függetlenség kivívására irányuló törekvés, hanem az öncélú vallásosság a mozgatója. Ezeknek a műveknek az elszigetelődés a szülőanyja, elszakadás a tömegektől, a néptől, amely nagy tehetségének formálója, alakítója volt. A néptől, a tömegek bázisától való elszakadásban valósággal belemenekül az érzelmi átfűtöttségű magányba, vallásosságba.

Törökországi magányosságában, elszigeteltségben fogant műveivel kapcsolatban egy elvi kérdést szeretnék még felvetni. Teljes mértékben negatív írások ezek? Egy nagyszerű hős pályájának szomorú befejezése csupán? Nem hinném, hogy teljes mértékben negatív alkotások. Ismétlem azt, amiről néhány mondatban már szó volt: „Emlékiratai“ mellett második nagy művét, a „Vallomások“-at Páris mellett, a kamalduli szerzetesek Grosbois-i rendházában kezdte írni. Nem véletlen — mondtuk — hogy a feudális királyi udvarból való kiábrándulásakor a kamalduliak aszkétikus életet kívánó rendjébe vonul vissza. A kamalduliak jansenisták voltak, akik XIV. Lajos udvarával és a feudalizmussal szövetséges jezsuitákkal szemben Vatikán-ellenes nemzeti egyházat óhajtottak létrehozni. Ellenzék voltak az egyházon belül, az egyház belső reformját akarták megvalósítani, visszatérni az egyház ősi egyszerűségéhez. Ismétlem: nem véletlen, hogy a francia feudális udvarból kiábrándult Rákóczi, aki egész élete során szembenállott a jezsuitákkal, Grosbois-ba vonult vissza. Az újabb francia irodalomtörténetírás a jansenizmusról a következőket vallja: — a jansenizmus polgári oppozícióban volt a feudális jezsuita-monarchista világgal.³¹ — Ily módon ez a negatívnak tetsző késői Rákóczi, ha szűk korlátok között is, Párizsban tovább fejlődik. Szembekerül a feudális udvarral; vallásos műveiben az érzelemnek, az ösztönnek, a kedélynek lázadása jelentkezik. Ez a magatartás lázadás a feudális abszolutizmus émbertelen világa ellen is. Kifejeződik itt Rákóczi Ferenc nagysága, de osztályhelyzetéből következő gyengesége is, mivel ez a lázadás nem társadalmat formáló erőként jelentkezett, hanem az ő belső világában, elszigetelt magányában, vallásos elmélkedő iratokban jött létre.

Tehát nem teljesen negatív a Törökországban élő, bujdosó Rákóczi műve, vannak előremutató vonásai. Azonban ennek ellenére a mi eszményképünk nem a bujdosó, a magányos fejedelem, hanem nemzeti függetlenségünk nagy harcosa, régi történelmünk legnagyobb arányú függetlenségi mozgalmának vezetője, s irodalmi műveinek élén az a mű, ami ennek a harcnak klasszikus emléket állít — az „Emlékiratok“.

³¹ V. ö. Paul Bénichou, *Morales du Grand Siècle*. — Bibliothèque des Idées, Paris NRF 1948. 77—96.. 112—130. old.